Razlogi za zahodno zmagoslavje

Iz uvoda knjige Zmagoslavje razuma (Družina, 2012), ki pojasnjuje, kako je krščanstvo pripeljalo do svobode, kapitalizma in razcveta zahodne družbe.

Ko so Evropejci prvič začeli raziskovati zemeljsko oblo, jih ni najbolj presenetil obstoj zahodne poloble, ampak stopnja njihove tehnološke premoči nad preostalim svetom. Zaradi evropskih zavojevalcev niso bila nemočna samo ponosna ljudstva Majev, Aztekov in Inkov, ampak tudi pravljične civilizacije Vzhoda: Kitajska, Indija in tudi islamske države so bile zaostale v primerjavi z Evropo 16. stoletja. Kako je prišlo do tega? Zakaj se je alkimija, čeprav jo je veliko civilizacij poznalo in prakticiralo, razvila v kemijo samo v Evropi? Zakaj so stoletja dolgo samo Evropejci poznali očala, dimnike, zanesljive ure, težko konjenico in sistem za zapisovanje glasbe? Kako so lahko narodi, ki so izšli iz barbarstva in ruševin padlega rimskega cesarstva, tako prepričljivo prekosili ostali svet?

Več sodobnih piscev je skrivnost uspeha zahodne družbe pripisalo geografskim danostim. Toda prav te geografske danosti so bile dolgo dom evropskim kulturam, ki so močno zaostajale za tistimi v Aziji. Nekateri pripisujejo razlog za vzpon Zahoda jeklu, strelnemu orožju in ladjam, spet drugi domnevajo, da je bilo odločilno uspešnejše kmetijstvo. Vse to le delno pojasni vprašanje: *Zakaj* so se Evropejci odlikovali v metalurgiji, ladjedelništvu in poljedelstvu? Najbolj prepričljiv odgovor pripisuje zahodno premoč vzponu kapitalizma, ki se je razvil samo v Evropi. Celo najbolj zagrizeni nasprotniki kapitalizmu priznavajo, da je povzročil poprej nesluteno proizvodnjo in razvoj. V *Komunističnem manifestu* sta Karl Marx in Friedrich Engels zapisala, da so se ljudje pred razvojem kapitalizma ukvarjali z »najlenobnejšim postopaštvom« in da je bil kapitalistični sistem prvi, ki je »dokazal, kaj zmore človeška dejavnost ... (in) ustvaril masovnejše in kolosalnejše produkcijske sile kot vse minule generacije skupaj«. Kapitalizem je ustvaril ta »čudež« z rednim ponovnim vlaganjem denarja v večjo zmogljivost in izboljšano tehnologijo, s tem se je povečala proizvodnja, ki je spodbudila tako vodstva podjetij kakor delavce s stalnim povečevanjem izplačil.

Če predpostavimo, da je kapitalizem res povzročil velik korak naprej v Evropi, je še vedno potrebno pojasniti, zakaj se je razvil samo tu. Korenine kapitalizma so nekateri našli v protestantski reformaciji, drugi v različnih političnih okoliščinah. Toda če raziskujemo dalje, postane jasno, da je bila resnično temeljno izhodišče, tako za razvoj kapitalizma kot tudi zahodne družbe, izredna vera v *razum*.

Razum kot največji dar Boga

Knjiga *Zmagoslavje razuma* raziskuje napredek, ki ga je povzročila vera v razum. To prepričanje je edinstveno oblikovalo zahodno kulturo in njene inštitucije. V okviru krščanstva je bila dosežena največja zmaga. Druga svetovna verstva so dajala velik poudarek skrivnosti in intuiciji, zgolj krščanstvo pa je sprejelo razum in logiko za primarni vodili pri odkrivanju verskih resnic. Na krščansko vero v razum je vplivala grška filozofija, toda pomembneje je, da je imela majhen vpliv na grška verovanja, ki so ostala tipični misterijski kulti. Dvoumnost in nelogična protislovja so veljala za znamenja božanskega izvora. V vseh drugih velikih svetovnih religijah so prevladovali podobni pogledi na osnovno nerazložljivost bogov in intelektualno večvrednost introspekcije. Cerkveni očetje pa so od vsega začetka dalje učili, da je razum največji dar od Boga in sredstvo za *postopno povečanje* njihovega razumevanja Svetega pisma in razodetja. Krščanstvo je bilo zaradi tega *usmerjeno v prihodnost*, medtem ko so druge velike religije poudarjale večvrednost preteklosti. Vsaj načelno, če že ne vedno zares, je bilo krščanski nauk vedno mogoče spremeniti v imenu napredka, ki ga je narekoval razum. Vera v moč razuma je opogumljena s sholastično filozofijo in udejanjena v odličnih srednjeveških univerzah, ki jih je ustanovila Cerkev, oblikovala zahodno kulturo ter pospešila napredek znanosti in razvoj demokratične teorije in prakse. Vzpon kapitalizma je pomenil tudi zmago za razum, ki ga je spodbujala Cerkev. Kapitalizem je namreč v osnovi sistematična in stalna uporaba razuma za trgovanje, ki so jo v praksi prvič uresničili na velikih samostanskih posestvih.

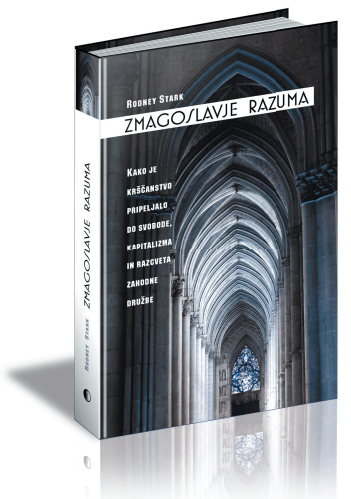

Zahodni intelektualci so v prejšnjem stoletju z velikim navdušenjem pripisovali izvor evropskega imperializma krščanstvu, nikakor pa niso hoteli priznati, da je krščanstvo kakorkoli prispevalo (razen z nestrpnostjo) k zahodni prevladi. Zahod naj bi vzcvetel v trenutku, ko je *premagal* verske ovire za napredek, še posebej tiste, ki so onemogočale razvoj znanosti. Nesmisel. Uspeh Zahoda, skupaj z razvojem znanosti, je gradil povsem na verskih temeljih. Ljudje, ki so ga povzročili, pa so bili goreči kristjani. Žal se celo mnogo tistih zgodovinarjev, ki priznavajo vlogo krščanstva pri spodbujanju zahodnega napredka, omejuje na iskanje koristnih vplivov protestantske reformacije. Poprejšnjih 1500 let krščanstva je bilo nepomembnih ali škodljivih. Tovrstni akademski antikatolicizem je bil osnova za najbolj slavno knjigo, ki je bila kdajkoli napisana o izvorih kapitalizma.

Napačna Webrova teza

Na začetku 20. stoletja je nemški sociolog Max Weber objavil študijo z naslovom *Protestantska etika in duh kapitalizma,* ki je kmalu pridobila velik vpliv. Zapisal je, da se je kapitalizem pojavil zgolj v Evropi zato, ker se v nobeni od svetovnih religij, razen v protestantizmu, ni razvil moralni vidik, ki bi ljudi usmerjal k omejevanju gmotne porabe, medtem ko so si na vso moč skušali pridobiti premoženje. Weber je trdil, da je bila pred reformacijo omejitev potrošnje vedno povezana z askezo in zato z obsojanjem trgovine. Želja po bogastvu je bila, nasprotno, povezana z grešno potrošnjo. Tudi kulturni vzorec ni bil ugoden za kapitalizem. Protestantska etika je po Webru razrahljala te tradicionalne spone in ustvarila družbo skromnih podjetnikov, ki so bili pripravljeni sistematično ponovno vlagati dobiček, da bi pridobili še večje premoženje. To je ključ do kapitalizma in zahodnega razcveta.

> Vzpon kapitalizma je pomenil tudi zmago za razum, ki ga je spodbujala Cerkev.

Webrova teza je bila morda splošno sprejeta zaradi elegantne izpeljave, vendar je bila tako očitno napačna. *Protestantska etika* celo danes uživa skoraj sveti status med sociologi, čeprav so ekonomski zgodovinarji hitro ovrgli Webrovo presenetljivo slabo z dokazi opremljeno monografijo z neizpodbitnim dejstvom, da se je razvoj kapitalizma v Evropi zgodil stoletja *pred* reformacijo. Hugh Trevor-Roper je zapisal: »Idejo, da je bil velikopotezni industrijski kapitalizem ideološko nemogoč pred reformacijo, se lahko ovrže s preprostim dejstvom, da je ta [poprej] obstajal.« Samo desetletje po Webrovi objavi je sloviti Henri Pirenne napisal poglobljeno delo, s katerim je »dokazal, da lahko vse bistvene prvine kapitalizma – individualna podjetja, kreditna posojila, dobičke od trgovine, špekulacije itd. – najdemo v italijanskih mestnih republikah, v Benetkah, Genovi in Firencah, od 12. stoletja dalje«. Generacijo kasneje se je enako slavni Fernand Braudel pritoževal, da so »vsi zgodovinarji nasprotovali tej krhki teoriji [protestantski etiki], vendar jim ni uspelo, da bi jo ovrgli enkrat za vselej. Čeprav je očitno napačna. Severne države so prevzele mesto, ki so ga poprej tako dolgo in sijajno zasedali stari mediteranski centri kapitalizma. Izumili niso ničesar, ne glede tehnologije ne glede poslovnega upravljanja.« Ti severni centri kapitalizma so bili med kritičnim obdobjem gospodarskega razvoja katoliški in ne protestantski – obdobje reformacije se ni še niti pričelo.

John Gilchrist, vodilni zgodovinar s področja gospodarske dejavnosti srednjeveške Cerkve, osvetljuje zadevo še z druge plati in poudarja, da so se prvi primeri kapitalizma pojavili v mogočnih krščanskih samostanih. Znano pa je tudi, da protestantske regije in narodi na stari celini celo v 19. stoletju *niso* bili v izraziti prednosti pred večino katoliških krajev – kljub »nerazvitosti« Španije.

Svoboda kot nujni pogoj za razvoj kapitalizma

Čeprav se je Weber motil, je imel prav, ko je predvideval, da so verske ideje igrale bistveno vlogo pri razvoju kapitalizma v Evropi. Potrebni materialni pogoji za kapitalizem so obstajali v več civilizacijah v različnih obdobjih, skupaj s Kitajsko, islamskimi državami, Indijo in Bizancem, najbrž pa tudi v starem Rimu in Grčiji. Toda v nobeni od teh držav ni prišlo do preboja, ki je potreben za razvoj kapitalizma. Nikjer se namreč ni razvila etična podlaga, ki bi bila združljiva s tem dinamičnim gospodarskim sistemom. Vodilne religije zunaj Zahoda so namesto tega pozivale k askezi in odpovedi dobičku, grabežljiva elita pa je terjala od kmetov in trgovcev velike vsote denarja in ga porabljala za razkošno življenje. Zakaj je v Evropi prišlo do drugačnega razvoja? Zaradi krščanske zaveze racionalni teologiji, ki je morda bila bistvena za pojav reformacije, vendar se je zagotovo pojavila vsaj tisočletje, če ne več, pred protestantizmom.

Kapitalizem se je kljub temu razvil samo na *nekaterih področjih*. Zakaj ne povsod? Zato, ker so to v nekaterih evropskih družbah ter v večini ostalega sveta preprečili pohlepni despoti: *svoboda* je prav tako nujna za razvoj kapitalizma. To odpira novo vprašanje: *Zakaj je bila svoboda v večini sveta tako redka in kako so jo vzdrževali v nekaterih srednjeveških evropskih državah?* Tudi to je bila posledica zmage razuma. Krščanski teologi so, preden je v katerikoli srednjeveški evropski državi izvoljeni svet dejansko sprejel tak zakon, že dolgo teoretizirali o naravi enakopravnosti in pravicah posameznika. Poznejše delo »svetnih« političnih teoretikov iz 18. stoletja, na primer Johna Locka, povsem jasno temelji na aksiomih o enakopravnosti, ki so jih postavili cerkveni učenjaki.

Zmaga na štirih področjih

Če povzamemo – za razvoj Zahoda je bila ključna zmaga na štirih področjih. Prvo zmago je pomenil razvoj vere v napredek znotraj krščanske teologije. Druga zmaga je bil način, kako je bila vera v napredek prenesena v tehnološke in organizacijske novosti. Mnoge so uvedla samostanska posestva. Tretja je bila ta, da sta bili po zaslugi krščanske teologije z razumom seznanjeni tako politična praksa kot teorija. V srednjeveški Evropi so se lahko pojavile države, ki so vzdrževale znatno stopnjo osebne svobode. Odločilno zmago pa je pomenil začetek uporabe racionalnosti za potrebe trgovanja. Znotraj varnih pristanov odzivnih držav se je pričel razvoj kapitalizma. To so bili razlogi za zahodno zmagoslavje.

Rodney Stark
Prevod: Jerica Jerman